

Women & the Mourner's Kaddish

Section 1 – The nature of the Mourner's Kaddish

Format of the standard Kaddish (as per Ashkenazi custom) – Unshaded is the Half Kaddish, lightly shaded are the extra portions to make up the full Kaddish, within the double lines the part then left out of the mourners Kaddish and the Kaddish D'Rabbanan and more darkly shaded are the further portions for the Kaddish D'rabbanan

1. Glorified and sanctified be His great name in the world which he has created according to His will. May he establish his kingdom in your lifetime and in your days, and in the lifetime of the entire house of Israel, speedily and soon, and say Amen.
May His great name be blessed forever, and to all eternity.
Blessed and praised, glorified and exalted, extolled and honoured, adored and lauded be the name of the Holy One, blessed be He,
beyond all the blessings and hymns, praises and consolations that are ever spoken in the world, and say Amen.

תגדל ויתקדש שמה רבא. בעלמא די ברא
 כרעותה וימליך מלכותה, בתיכון
 וביומיו ובחיי דכל בית ישראל, בעגלא
 ובזמן קריב. ואמרו אמן:
 יהא שמה רבא מקברך לעלם ולעלמי
 עלמיא:
 יתברך, וישתבח, ויתפאר, ויתרום,
 ויתנשא, ויתעדר, ויתעלה, ויתהלל,
 שמה דקדשא בריך הוא.
 לעלא מן כל ברכתא ושירתא, תשבחתא
 ונחמתא, דאמירו בעלמא, ואמרו אמן:

May the prayers and supplications of the whole house of Israel be accepted by their Father who is in heaven; and say Amen.	תתקבל צלותיהון ובעויתיהון דכל בית ישראל קדם אבויהון די בשמיא ואמרו אמן:
--	---

Upon Israel, and upon our teachers, and upon their students, and all the students of their students, and for all those who study Torah, here and everywhere, May they and you have abundant peace, favour, kindness, compassion, lon life, ample sustenance and salvation from their Father who is in heaven, and say Amen.	על ישראל ועל רבנן ועל תלמידיהון ועל כל תלמידי תלמידיהון ועל כל מאן דעסקין באורייתא די באתרא קדישא הדין ודי בכל אתר ואמר יהא להון ולכון שלמא רבא חנא וחסדא ורחמי וחסין אריכין ומזוני ריחי ופרקנא מן קדם אבויהון דבשמיא ארעא ואמרו אמן.
--	--

May there be abundant peace from heaven, and life, for us and for all Israel; and say Amen. He who creates peace in his celestial heights, may he create peace for us and all Israel; and say, Amen!	יהא שלמה רבא מן שמיא וחיים עלינו ועל כל ישראל, ואמרו אמן: עושה שלום במרומו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל ועל כל יושבי תבל ואמרו אמן:
---	---

2. **Aruch Hashulchan Orech Chaim siman 55** (*Yecheil Michel Epstein 1829-1908, Lithuania*)
Si'if 4: Originally, they only said seven kaddishim every day:

ערוך השולחן אורח חיים סימן נה
סעיף ד: הקדמונים לא אמרו רק שבעה קדישים בכל היום:

- three in Shachrit: One after “yishtabach”; the second after tachanun and the third after “uva l'tzion golel”;
- שלושה בשחרית: אחד אחר "ישתבח", והשני אחר תחנון, והשלישי אחר "ובא לציון גואל."

- two in Mincha: one after “ashrei” and the second after tachanun; and
- two in Ma’ariv: On before the shmonei esrei and the second after the shmonei esrei,

on account of “seven times in a day shall you be praised” (Rokeach) [*R' Elazar ben Yehudah c1165-1230 Worms*]
 And after that they added three, these are in each service after aleinu. ... **And they established the kaddish after alenu because of the orphans who were not able to pray before the amud [ie lead the service], and they call this “the Orphan Kaddish”.** And on a day of the reading of the Torah there is another kaddish after the reading of the Torah. And more there is no place for kaddishim. And with all this they added a further one after the shir shel yom because of the many orphans but more than this G-d forbid that they should add ...

3. **Rema in Shulchan Aruch Yoreh Deah siman 376, si'if 4** (*R' Moshe Isserles b 22 February 1530 d. 11 May 1572 Krakow*)
Rema: ... And the mourners say kaddish even on Shabbat and on Yom Tov ... but it is not customary [*for them*] to pray [*ie lead the services*] on Shabbat and Yom Tov (and so in the responsa of the Maharil) even though there is no prohibition in the matter, but on weekdays one who knows how to pray [*ie lead services*] should pray as this is more meritorious than the Orphan Kaddish **which was not instituted except for minors** ... And it is customary that they only say kaddish and [*lead the*] prayer for 11 months, so that they should not make out their fathers or mothers to be wicked people, because the judgement of a wicked person is 12 months ...

4. **Responsa Maharil Hachadashot siman 28** (*R' Ya'akov ben Moshe Levi Moellin b. Mainz, Germany, ca. 1360 d. Worms in 1427*)

The great of the generation was asked ... the reason why it is called the Orphan Kaddish. And why minors say this kaddish since it is a d'var shebekadusha [*lit. a matter in which there is holiness*]

... and the orphans who say this [*say it*] because they are not able to say barachu until they reach majority [*barmitzvah*], and anyone who is not obligated in a matter is not able to exempt others from their obligation and all of these other kaddishim the rabbis enacted but this kaddish is not a matter in which there is an obligation hence minors are able to say it ... and the reason also it seems to me that even the adults are very particular about the Orphan Kaddish more than the other kaddishim and barachu despite that this kaddish is an addition and is not an obligation, that they hold that it does more to create benefit for their parents by those who come after them. And in my opinion, one cannot agree with them on this, but

- ושנים במנחה: אחד אחר "אשרי", והשני אחר תחנון.
- ושנים בערבית: אחד קודם שמונה עשרה, והשני אחר שמונה עשרה. על שם "שבע ביום הללתיך" (רוקח). ואחר כך הוסיפו עוד שלושה, היינו בכל תפילה לאחר "עלינו" ... ותיקנו קדיש לאחר "עלינו" מפני היתומים שלא יוכלו להתפלל לפני העמוד, וקראו לזה "קדיש יתום". וביום קריאת התורה עוד קדיש לאחר קריאת התורה. ויותר אין מקום לקדישים. ועם כל זה הוסיפו עוד אחד אחר שיר של יום מפני היתומים המרובים, אבל יותר מזה חלילה להוסיף...

שולחן ערוך יורה דעה סימן שעו סעיף ז

הגה... והאבלים אומרים קדיש אפילו בשבת ויו"ט ... אבל לא נהגו להתפלל בשבת ויו"ט (כן הוא בתשובת מהרי"ל), אף על פי שאין איסור בדבר, אבל בימות החול, מי שידוע להתפלל יותר מועיל מקדיש יתום שלא נתקן אלא לקטנים; ... ונהגו שאין אומרים קדיש ותפלה רק י"א חדשים, כדי שלא יעשו אביהם ואמם רשעים, כי משפט רשע י"ב חדש....

שו"ת מהרי"ל החדשות סימן כח

נשאל גדול הדור ... הטעם למה נקרא קדיש יתום. ולמה הקטנים אומרים זה הקדיש הואיל והוא דבר שבקדושה.

... והיתומים שאומרים אותו לפי שאין יכולים לומר ברכו אלא א"כ נעשו גדול, דכל מי שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא אחרים ידי חובתו, וכולהו קדישי דעלמא תקנתא דרבנן נינהו אבל קדיש זה לאו דבר שבחובה הוא הילכך יכולין קטנים לאומרו... ומהאי טעמא נמי נ"ל דאפי' הגדולים קפדי טפי אקדיש דיתום [יותר] משאר קדישו וברכו משום דקדיש זה הוי תוספת ולא חובה, וסברי דעבדי טפי קורות רוח להוריהם מבאחרים. ואין דעתי מסכמת עמהם

the opposite, greater is the mitzvah that one does [on being commanded than one which one does when one is not commanded] [Kiddushin 31a] ...

בזה דאדרבה גדול המצוה ועושה [קידושין לא, א, כו]! ...

5. **Masechet Kala Rabati perek 2** [one of the small tractates of the Talmud]¹

Halacha 9: ... It was asked is it possible to atone for the sin of fathers or not? Come and here, when Rabbi Akiva went out to a certain place he found a certain man who was carrying a great burden on his shoulders and he was not able to progress with it and he was crying out and groaning and he [Rabbi Akiva] said to him, “what did you do?”, and he said to him “there was not a sin that I left and did not do when I was in this world, and now there is appointed over me officers, and they do not leave me to rest”. And Rabbi Akiva said to him “Did you leave a son?”, and he said to him, “By your life, do not delay me, for the fear of the angels who will strike me with fiery lashes and they will say to me why do you not come quickly” and he said to him “Say to me what will give you rest”, and he said to him “I left a wife pregnant”, and Rabbi Akiva went and came to a certain city and said to them, “Is the wife of so-and-so here?” and they said to him, “His memory should be uprooted and his bones should be ground”. He said to them, “why?” They said to him “He was a bandit, and he ate people, and he caused distress to the creation and not only this, but he had relations with a engaged maiden on Yom Kippur.” And he went to his house and found his wife that she was pregnant, and he waited until she gave birth and he went and took him [the son] and when he was grown, he stood him in the synagogue to bless in the congregation. And after time Rabbi Akiva went to this certain place, and he found him there and said to him you can rest your mind because you have created rest for mine.

מסכתות קטנות מסכת כלה רבתי פרק ב

הלכה ט ...איבעיא להו מכפרין עון אבות, או לא, תא שמע דר' עקיבא נפק להו אטרא, אשכחיה להו גברא דהוה דרי טונא רבה על כתפיה, ולא הוה מצי לסגויי ביה, והוה צוח ומתאנח, אמר ליה מאי עובידתך, אמר ליה לא שבקנא איסורא דלא עבידנא בהוה עלמא, ועכשיו איכא נטורין עילוון ממונין, ולא שבקין לי דאינוח, אמר ליה ר' עקיבא שבקת ברא, אמר ליה בחייך דלא תשהיין, דדחילנא ממלאכי דמחו לי בפולסי דנורא, ואמרין לי אמאי לא תיתי בפריע, אמר ליה אימא לי מה דקא מנחת, אמר ליה שבקית איתתא מעברתא, אזל ר' עקיבא ועאל בההיא מדינתא, אמר להו אתתיה דפלניא היכא, אמרו לו יעקר זכרו דההוא שחיק עצמות, אמר להו אמאי, אמרו ליה דההוא ליסטסיס הוה, ואכל אינשי, ומצער ברייתא, ולא עוד אלא שבא על נערה מאורסה ביום הכפורים, אזל לביתיה אשכח אתתיה מעוברתא, נטרה עד דילדא, אזל מהליה, לכי גדל אוקמיה בכי כנשתא לברוכי בקהלא, לזמן אזל ר' עקיבא להוה אטרא, איתחזי ליה, אמר ליה תנוח דעתך שהנחת את דעתי.

6. **Mesechet Sofrim perek 19 Halacha 9** [another of the small tractates of the Talmud]

... [Shlomo HaMelech saw] the strength of deeds of kindness, and built for Yisrael two gates [in the Temple], one for grooms and one for mourners and outcasts. On the Sabbaths there were assembled the dwellers of Jerusalem, and they went up to the temple mount, and they sat between these two gates in order to do deeds of kindness to this one and to this one. And from when the Temple was destroyed they instituted that the grooms and the mourners should come to the synagogue, in order that they should do deeds of kindness to this one and to this one, the grooms to be praised and to be escorted to their houses, and the mourners, for after the chazzan finished the

מסכתות קטנות מסכת סופרים פרק יט הלכה ט

...ראה שלמה כח של גומלי חסדים, ובנה להם לישראל שני שערים, אחד לחתנים ואחד לאבילים ולמנודים, בשבתות היו מתקבצין יושבי ירושלים, ועולין להר הבית, ויושבין בין שני שערים הללו, כדי לגמול חסדים לזה ולזה, משחרב בית המקדש התקינו שיהיו החתנים והאבילים באים לבית הכנסת, כדי לגמול חסדים לזה ולזה, חתנים לקלסן ולהלוותן לבתיהם, אבילים, לאחר שיגמור החזן תפילה

¹ Note that this story appears in a number of forms in different places, including Pirkei de-R. Eliezer Zuta 17 (at the end) ; Zohar Chadash Ruth 84c and amongst the Rishonim Or Zarua Shabbat II, Rabbeinu Bachaye Devarim 21:8, the Vitry Machzor on the section for Motze Shabbat etc

prayer of musaf, he went behind the door of the synagogue, or the corner of the gathering, and found there the mourners and all the relatives, and said on them a blessing, and after that he said kaddish. And they did not say it merely on standing alone, rather on the learning and on the preaching.

של מוסף, הולך לו אחורי דלת של בית הכנסת, או בפנית הכנסת, ומוצא שם האבילים וכל קרובים, ואומר עליהן ברכה, ואחר כך אומר קדיש. ואין אומרים בעלמא דעתיד לחדתא, אלא על התלמיד ועל הדרשן.

One reciter or many?

7. **Biur Halacha siman 132 si'if 1** (*Rabbi Yisrael Meir ha-Kohen Kagan January 26, 1838 – September 15, 1933, Radin, Poland*)
... there are five divisions in saying kaddish and these are: a son who is in his week of mourning; a son who is in his 30 days of mourning; a son who is in his 12 months; the day of stopping [*the last day before he stops saying kaddish*] and the yortzeit. And there is to each a value of its own. [*followed by around five pages of details on who gets priority when there is a clash*]

Shut Chatam Sofer Chelek 1 (Orech Chaim) siman 159 (*Moses Schreiber 1762–1839, Pressburg now Bratislava*)
... that which I saw in the Ya'avetz [*Rav Ya'akov Emden*] that when he comes in the siddur to the kaddish after aleinu he writes: "I do not want to bother myself with the laws of kaddish that the Achronim initiated because the custom of the Sephardim is more pleasant that all of them say it at one time, and indeed this is a kosher custom, and many doing a mitzvah is better than individuals". And I [*the Chatam Sofer*] wonder on [*this that*] our fathers had Torah as an inheritance ... and how can we suspect them of spoiling and distorting the way. ...and we find that our customs are beautiful in their strength, because if many say it at one time only one of them that says kaddish will cause this and the others are just helpers that are not really achieving anything and if so each one will rush so he is first to make the congregation answer after him and not after his neighbour ...

Aruch HaShulchan Yoreh Deah siman 376 Si'if 16 (*Yechiel Michel Epstein 1829-1908, Lithuania*)
In the laws of dividing up the kaddishim and who is first there are customs ... **and now all of them say kaddish so there is no division amongst them** ... [*details old customs*]

ביאור הלכה סימן קלב סעיף א

... חמשה חילוקים הם באמירת קדיש ואלו הם בן שבועה ובן שלשים ובן י"ב חודש ויום הפסקה [דהיינו שפוסק בו מלומר קדיש] ויאצ"ט. ויש לכל אחד מדרגה בפני עצמו. ...

שו"ת חתם סופר חלק א (אורח חיים) סימן קנ"ט

... מה שראיתי במהריעב"ץ שכשהגיע לסדר קדיש שאחר עלינו כתב שאינו רוצה להטריח את עצמו בדיני קדיש שחדשו האחרונים כי יותר נוה מנהג הספרדים שכלם אומרים אותו בפעם א', ולכאורה מנהג כשר הוא ורבים העושים מצוה עדיפי מיחידים, ותמיה על אבותינו אשר להם התורה בירושה מעולם ... ואיך נחשוד אותם שקלקלו ועוותו הדרך. ... נמצא מנהגינו יפה כחו, כי אם יאמרו הרבה בבת אחת מ"מ אין הגורם אלא אחד מהם האומר קדיש ואיך נעשה מסייע ואין בו ממש וא"כ כל אחד יחטוף שיהיה הוא הראשון ושהציבור יענה אחריו ולא אחר חבריו. ...

ערוך השולחן יורה דעה סימן שעו סעיף טז

בדיני חלוקות קדישים מי קודם יש מנהגים ... **ועתה כולם אומרים קדיש כי א"א לחלק ביניהם** ...

Section 2 - Those against women saying Kaddish

8. It will cause minhagim [customs] to be weakened

8A Shut Chavvot Yair Siman 222 (*Yair Chaim ben Moses Samson Bachrach 1638 – 1702, Worms*)
A question: a strange matter happened in Amsterdam and was made famous there. A man died without a son and he commanded before his death that ten men should learn every day for twelve months in his house, for pay, and after the learning his daughter should say kaddish. (See Shut R'S midina chelek orech chaim siman 6) and the wise men of the congregation and the leaders did not protest her so doing. And perhaps there is no basis to reject the matter because also a woman is commanded on Kiddush Hashem [*sanctification of the name*] also when there is a minyan of males which are called the children of Israel² and even if the story of Rabbi Akiva which is the sources of orphans saying kaddish occurred with a male child, there is in any event a logic that also for a daughter there is a reason and a pleasure for the soul because she is his seed. **In any event, there is to be concerned that by means of this there will be a weakening of the strength of the customs of the children of Israel which are also Torah and that each one will build an altar for himself according to his reasoning, and the words of the rabbis will being seen as a matter of derision and jest** and they will come to turn/derogate in it, and so wrote Tosphot in perek ain omdein [Brochot 34a] on one who comes to bow down at the end of each of the blessings³ and to answer and don't say it is different there because this is a decree of the Sages and is recorded in the gemora because it can be answered that all the more so this which is not recorded in the gemora and in any event, it comes from the midrash and from the customs of Israel [which] are Torah and it is necessary to strengthen [*them*] as is explained in the gemora Yevamot 36b and in many places that on this the Sages made a strengthening to their words more than for the Torah. And even though it was only said there [*in Brachot*] that we teach from this not to bow and it does not say [*to*] protest and even when something is repugnant like [*the saying of*] “shema, shema” [Brachot

שו"ת חוות יאיר סימן רכב

שאלה דבר זר נעשה באמשטרדם ומפורסם שם. שאחד נעדר בלי בן וצוה לפני פטירתו שילמדו עשרה כל יום תוך י"ב חודש בביתו בשכרם ואחר הלימוד תאמר הבת קדיש [ע"י שו"ת ר"ש מדינא חלק א"ח סי' ו'] ולא מיחו בידה חכמי הקהילה והפרנסים. ואף כי אין ראיה לסתור הדבר כי גם אשה מצוות על קידוש השם יש מנין זכרים מקרי בני ישראל ואף כי מעשה דר"ע שממנו מקור אמירת יתומים קדיש בבן זכר היה מ"מ יש סברא דגם בבת יש תועלת ונחת רוח לנפש כי זרעו היא. מ"מ יש לחוש שע"י כך יחלשו כח המנהגים של בני ישראל שג"כ תורה הם ויהיה כל אחד בונה במה לעצמו ע"פ סברתו ומחזי מילי דרבנן כחוכא ואטלול' ויבואו לגלגל/לזלזל בו וכ"כ התוס' בפ' אין עומדין על הבא לשחות בסוף כל ברכה לתירוץ ואין לומר שאני שם שהוא תקחז"ל כנזכר /ונזכר בגמ' י"ל דכ"ש זה שלא נזכר בגמ' ומ"מ בא ממדרש ומנהגן של ישראל תורה וצריך חיזוק כמבואר בגמ' יבמות דף ל"ו ע"ב ובכמה דוכתי דע"כ חז"ל עשו חיזוק לדבריהם יותר משל תורה. ואע"פ שלא נאמר שם רק מלמדין אותו שלא לשחות ולא

² The reference here is to the obligation to let oneself be killed rather than publically violate the Torah, which is learnt out (in Sanhedrin 74b) from Vayikra 22:32 “and I shall be sanctified amongst the children of Israel”, with the definition of publically being defined there as 10 Jews.

³ The discussion there is about a person who tries to bow after every bracha of the Shmone Esrei, and the gemora says that one must teach them only to bow four times, and Tosphot there (as amended by the Bach) states “and if you say, if he bows, what of it? it is answered that it should not come to uproot the words of the chachamim that they should not say that each one is stringent as he wants and that there is no decree of the chachamim (ie to bow even four times) and further we are concerned about the appearance of arrogance [yehura].

33b]⁴ it was not said [*to protest*], and it seems to me that if so the Rambam would not have recorded it, in any event, it can be answered that it is different there, that it was done to oneself, and they will not learn from it but it is only that he is considered to be a haughty spirit like Tosphot writes in truth and this reason also applies here. And thus in this case where there is a gathering and publicity it is necessary to protest.

אמר מוחין ואפי' ה"ז מגונה כמו בשמע שמע לא אמר ונ"ל דע"כ לא זכרו הרמב"ם מ"מ י"ל שאני התם דעביד לגרמי' ולא ילמדו ממנו רק יחשבוהו לגס רוח כמ"ש התוס' באמת לטעם ג"ז. ולכן בנדון זה שיש אסיפה ופרסום יש למחות.

8B Yalkut Yosef Bikur Cholim v' Avelut siman 30 – laws of kaddish (*R' Yitzhak Yosef b. January 16, 1952 Sephardi Chief Rabbi of Israel and the son of Rav Ovadia Yosef*)

ילקוט יוסף ביקור חולים ואבלות סימן ל - דיני קדיש ואזכרה

21 One who dies and leaves after him only daughters, even if they are adults, for sure there is no permission to say kaddish, also in their houses, like where they have gathered there ten men to learn. Rather they should hire another that he should say the kaddish. And even if the father writes in his will for the daughter that she should say after him kaddish, because he doesn't have a son, we do not listen to him, and if she wants to say kaddish there is to protest, **and there is to be stringent in this and specifically in this time that the Reformers are conducting themselves with customs foreign to the spirit of modesty and there is to stand in the breach so as not to conduct ourselves like their customs in any manner** [21].

כא. מי שנפטר והניח אחריו רק בנות, אפילו הן גדולות, בודאי שאינן רשאות לומר קדיש, גם בביתם, כשמתאספים שם ללימוד עשרה אנשים, אלא ישכירו אחר שיאמר את הקדיש. ואף אם האב כתב צוואה לבתו שתאמר אחריו קדיש, בהיות שאין לו בן, לא תשמע לו, ואם רוצה לומר קדיש יש למחות בידה. **ויש להחמיר בזה בפרט בזמן הזה שהרפורמים הנהיגו מנהגי זרות לרוח הצניעות, ויש לעמוד בפרץ שלא לנהוג כמנהגם בשום ענין.** (כא)

21) that a daughter should not say kaddish on her father even amongst her family and so is written in the response of the Chavvot Yair (siman 222) ...

(כא) שאין לבת לומר קדיש על אביה אף בקרב בני משפחתה כן כתב בשו"ת חוות יאיר (סימן רכב)...

9. Kol Isha

9A. Match Ephraim laws of the Orphan Kaddish shar 4 letter 8 (*Ephraim Zalman Margolis, 1762-1828 Brody Ukraine*)

מטה אפרים דיני קדיש יתום שער ד אות ה

(8) one who does not have sons only a daughter and commands before his death that ten [*men*] shall learn in his house for pay and after the learning the daughter shall say kaddish, we do not listen to him, and it is necessary to protest so that they do not do this. **And even more so that they not allow that she says the kaddish of prayer, and even if she is unmarried it is forbidden. And even more so for a married woman G-d forbid that her voice should be heard by the**

(ח) מי שאין לו בנים רק בת, וצוה לפני פטירתו שילמדו עשרה בביתו בשכרם ואחר הלמוד תאמר הבת קדיש, אין לשמע לו, ויש למחות שלא לעשות כן. **ומכל שכן שאין להניח שתאמר קדיש של תפלה, ואפלו אם היא פנויה אסורה. ומכל שכן אשת איש חלילה להשמיע קולה לרבים באמירת קדיש, בין**

⁴ Where the gemora concludes that while in some cases of repetition, where it appears like one is accepting two deities, we do silence him, but in others, although it is disgraceful, we do not silence him

multitude in the saying of kaddish, whether in the synagogue or in a minyan. Rather if she wants to give merit to her father, she should be careful at all times of prayer whether in the synagogue or in a minyan to incline her ear in the saying of the kaddishim and in answering amen with desirable intention. And know that the thoughts are considered to her as if she said and she fulfils the command of her father.

בבית הכנסת בין במנין. אלא אם תרצה לזכות את אביה, תהיה זהירה בכל עתות התפלה בין בבית הכנסת בין במנין, להטות אזנה באמירת קדישים לענות אמן בכונה רצויה. ויודע מחשבות יחשב לה כאלו אמרה וקימה מצות אביה:

9B. Elef L'Mateh (by the same author as above commenting on the main text)

אלף למטה

... And even though there is not in this “the voice of a woman is ervah [a sexual excitement] [Brachot 24a] as can be seen in Orech Chaim siman 75 and in Even HaEzer siman 21 see there and in the Magen Avraham and the Shach, in any event, it is close as she will try to prettify her voice and we say 'if women sing and men respond it is licentiousness [Sotah 48a] ... it is worthy and proper that every respectable woman who fears G-d, whether married or single, not make her voice heard where there is a man, only her lips should move but her voice should not be heard at all, lest the man who hears be brought to improper thoughts because improper thoughts of a sin are harder than the sin for she has to guard lest she be a stumbling block for people.

...ואף על פי שאין בזה משום קול באשה ערוה במכואר בא"ה סימן ע"ה ובאה"ע סימן כ"א ע"ש במ"א וב"ש מ"מ קרוב שהיא תכוון לבוסמי קלה ואמרינן זמרון נשי וענן גברי פריצותא ... ראוי ונכון לכל כשרה יראת ה' בין פנויה בין נשואה שלא תשמיע קולה כשיש איש רק שפתי נעות וקולה לא ישמע כלל שאולי יבו האיש השומע לידי הרהור והרורי עבירה קשין מעבירה כי צריכה לזהר שלא יכשלו ב"א על ידה.

9C. Yalkut Yosef Bikur Cholim v'avelut siman 30 – laws of kaddish note 21 (R' Yitzhak Yosef b. 1952 Sephardi Chief Rabbi of Israel and the son of Rav Ovadia Yosef) ... but behold regarding the issue of the voice of a woman is ervah there is no prohibition in this as it says in Megilla (23) all can be called up and included in the seven [for aliyot to the torah] even a minor and even a woman. And it is clear in the Rishonim that in the time of the gemara every one read the aliyah for which they were called up to the sefer Torah and therefore why did they say in the gemara that a woman does not go up to the Torah, because of the honour of the congregation, let them say a greater prohibition, because of the voice of a woman is ervah? That behold it is forbidden to read from the Torah without the ta'amim [notes] therefore for sure that all that is not by way of song there is not in it the voice of a woman is ervah. And all the more so for the matter of saying kaddish that we do not sing like reading the Torah. ...

ילקוט יוסף ביקור חולים ואבלות הערות סימן ל - דיני קדיש ואזכרה ... והנה מצד איסור קול באשה ערוה, אין לאסור בזה, מדאמרו בגמרא מגילה (כג א) הכל עולין למנין שבעה ואפילו קטן ואפילו אשה וכו'. ומבואר בראשונים דבזמן הגמרא כל אחד היה קורא את העלייה שהיה עולה לספר תורה, ולכאורה למה אמרו בגמרא שהאשה לא עולה לתורה מפני כבוד צבור, תיפוק ליה איסור חמור יותר, משום קול באשה ערוה. שהרי אסור לקרוא בתורה בלי טעמים, אלא ודאי דכל שאינו דרך שירה אין בזה משום קול באשה ערוה. וכל שכן לענין אמירת הקדיש שאין מנגנים בהו כקריאת התורה....

10. They will think that she can count in a minyan

Yahel Yisrael siman 90 (*Yisrael Meir Lau b.1937, Poland, Ashkenazi chief rabbi of Israel, 1993-2003*) **quoting the Mishnat Benyamin in the Sde Chemed** (*Chaim Chizkiya HaLevi Medini 1833-1885*) **Marechet Aveilut siman 160** (*note this does not appear in my edition of the Sde Chemed*)

And in the Sde Chemed (Marechet Avelut siman 160) he writes that a situation came to hand and he wrote to forbid because of the responsa of the Mishnat Benyamin who holds to forbid because they are likely to mistake and to think that it is possible to add women to a minyan, and in any case it is likely that it will come to a desecration of G-d's name.

שו"ת יחל ישראל סימן צ
תשובת משנת בנימין שדי חמד
מערכת אבילות סי' קס

ובשדי חמד (מערכת אבילות סי' קס) כתב שמעשה בא לידו וכתב לאסור משום תשובת משנת בנימין שסובר לאסור מפני שעלולים לטעות ולחשוב שאפשר לצרף נשים למנין, וממילא עלולים לבוא לידי חילול השם.

11. A woman might say kaddish in the midst of prayer

Shut Torah Lishma (*Rabbi Joseph Chaim ben Elijah al-Chakam - the Ben Ish Chai Baghdad, ca. 1835-1909*)

Response: I will not be long in this **but it is necessary to protest because there is in this the concern that a stumbling block will come and it will be learned from this that she will say kaddish also in prayer where kaddish is an obligation so as to exempt the men who hear** and there is no proof from what is written in relation to commandments dependent on time like sukkah and lulav where there is no concern that they will make a mistake in this because men also fulfil each one sukkah for themselves and lulav for themselves and even shofar where there is the concept that one blows and exempts the other we are not concerned lest they mistake and do so that a woman will blow and will exempt others because indeed you do not see a woman blowing for herself rather she listens only and in the listening there is no issue of joining that they will mistake in what they see her join in with the men in the listening and think that she has a connection to this commandment in order to exempt others also but here in connection with kaddish where it is necessary to join behold one who sees her say kaddish will think that she is completing the ten also and is joining with them and if so they will think that she has a connection to kaddish and is able to exempt men also for the kaddish which is an obligation in prayer. And there is also to be concerned since she wants to say kaddish for her father that she will enter in front of the mechitza and say kaddish of prayer also and thus it is necessary to protest.

...

שו"ת תורה לשמה סימן כז

תשובה לא אריך למעבד הכי וצריך למחות בידה יען כי איכא בזה חשש תקלה דהשתא ילמד ובה שתאמר קדיש גם בתפלה שהוא קדיש דחויבא ותפטור את האנשים השומעין ואין ראיה ממ"ע שהז"ג כסוכה ולולב דהתם ליכא למיחש לטעות כזה יען שגם האנשים מקיים כל אחד סוכה לעצמו ולולב לעצמו ואפילו בשופר דאית ביה ענין שאחד תוקע ומוציא את חברו אין לחוש פן יטעו לעשות כך שהאשה תתקע ותוציא אחרים יען כי באמת אין רואין שהאשה התוקעת לעצמה אלא היא שומעת בלבד והתם בשמעה ליכא דין צירוף שנאמר שיטעו במה שרואין אותה מצטרפת עם האנשים בשמיעה לחשוב שהיא שייכה במצוה הזאת ותוציא אחרים ג"כ אבל הכא גבי קדיש דצריך צירוף הנה הרואה אותה אומרת קדיש חושב שהיא משלמת לעשרה ג"כ ומצטרפת עמהם וא"כ יחשוב דהיא שייכה בקדיש וממילא מוציאה האנשים גם בחיוב קדיש דתפלה. גם יש לחוש הואיל והיא רוצה לומר קדיש בעבור אביה תכנס לפנים ממחיצתה ותאמר קדיש של תפלה ג"כ לכן צריך למחות בידה...

12. If she says it in the women's section she is not in the presence of a minyan

Inter alia, Yahel Yisrael siman 90 Women saying Kaddish (*Rav Yisrael Meir Lau b.1937 Pietrikow, Poland, Ashkenazi chief rabbi of the state of Israel, 1993 -2003*)

But it is hard to permit according to his [*Rav Yosef Eliyahu Henkin's see section 3*] words, because behold in the Shulchan Aruch siman 55) it is made clear that we do not say kaddish with less than ten men, and if so, there is no minyan of ten men for her kaddish, and we do not say that she is added to the minyan that is in the synagogue because it is written in the Aruch Hashulchan (there siman 20) that since to the women's section there is a complete partition [mechitza] it is considered like two domains and we do not add [from there] to complete the minyan and if so she is saying kaddish when there is no minyan.

שו"ת יחל ישראל סימן צ
נשים באמירת קדיש

אלא שקשה להתיר עפ"י דבריו, דהרי בשו"ע (או"ח סי' נה) מבואר שאין אמירת קדיש בפחות מעשרה זכרים, וא"כ אין מנין זכרים לקדיש שלה. ואין לומר שהיא מצטרפת למנין שבבית הכנסת, שהרי כתב ערוך השלחן (שם ס"כ) שכיוון שלעזרת הנשים יש מחיצה גמורה חשיב כשתי רשויות ואינן מצטרפות להשלים מנין, וא"כ אמירת הקדיש אינה במנין.

13. Sons are the physical form and extension of their fathers

Responsa Mishpatei Uziel Tanina vol. 1, no. 13 (*Ben Zion Meir Chai Uziel, b. Jerusalem 1880, d. 1953. Sephardi Chief Rabbi 1939-1953*)

... And the explanation of these things is that the son is a continuation of the human form of the father in his deeds, and in his words, and in matters of his place in the midst of the community. And he gives merit to his father in the world of the spirit, and this is the world of eternity which is against the revealed, and like in the midst of the cloud, in this world. And this is the foundation of his holiness in his world as it is written "G-d is awesome from his holy places" (Tehilim 68:36) and like Chazal learn out don't say from his holy places, but by his holy ones. And it is possible to include in this from his holy places, as if to say from the holy places in which your name is recognised you are made awesome and sanctified. And our prayers in the saying of kaddish "yitgadal viyitgadash shmaya raba" is intended to sanctify the name of Hashem may he be blessed, and to elevate it in his world and his creations by means of Yisrael sanctifying his name in the synagogues and study houses and in the acts of commandment that are done in the community which in them the holiness is more recognisable, as it is said, I will be sanctified in the midst of the children of Yisrael (Vaikra 22:32) and from this our rabbis learn that there is no holiness except with ten, because ten advances the divine presence and it comes. And this is the foundation of the kaddish itself, **and this**

הגר"ב"צ עוזיאל בספרו משפטי
עוזיאל תנינא סי' יג

... ופירושם של דברים אלו הוא שהבן הוא המשך צורתו האישית של האב במעשיו ודיבורו ובמילוי מקומו בקרב הציבור. הוא מזכה את אביו בעולם הנשמות, הוא עולם הנצח שנגהו נגלה, כמתוך הענו, בעולם הזה. וזהו סוד קדושתו בעולמו, כדכתיב "נורא אלוקים ממקדשיך" (תהלים סח – לו) וכדרשת חז"ל, אל תקרי ממקדשיך אלא ממקודשיך. ואפשר לכלול בזה ממקדשיך, כלומר, ממקדשי שמך ניכרת נוראותיך וקדושתך. ותפילתנו באמירת הקדיש "יתגדל ויתקדש שמה רבא" מכוונת לקידוש שם ה' יתברך ויתעלה בעולמו ובריותיו על ידי ישראל מקדשי שמו בבתי כנסיות ובתי המדרש ובמעשי מצוות שנעשות בציבור שבהם ניכרת הקדושה יותר, כאמור, "ונקדשתי בתוך בני ישראל" (ויקרא כב לב), ממנו למדו רז"ל שאין קדושה אלא בעשרה, לפי שבעשרה קדמה השכינה ואתיא.

is also the reason that we say kaddish by way of his sons, because they are the continuation of his form and his actions and operate to fill his place in the congregation of holy ones of the holy people. And from this matter it can be understood that this cannot be fulfilled except by way of sons that are added to the congregation of Israel, and not by way of daughters, and thus they should not say kaddish in the community.

זהו סודו של הקדיש עצמו, וזהו גם טעמו של אמירת הקדיש ע"י בניו שהם ממשיכים את צורתו ופעולותיו וממלאים את מקומו בעדת קדושים של עם קדוש. ודבר כזה כמובן אינו מתמלא אלא ע"י הבנים שהם מצטרפים לעדה מישראל ולא ע"י הבנות, ולכן אינן אומרות קדיש בציבור

14. **Women should not be in the synagogue**

Eg Teshuva Me-ahava (B'Shut Orech Chaim chelek 2 siman 229 letter 10) (Rabbi Eleazar ben David Fleckeles b. 1754-1826 Prague)

...But I saw in the holy congregation of Prague a lovely custom from the early days that in the courtyard of the synagogue kluzin there that old men and old women blind and the lame from shachrit until the evening and they said all day the book of tehilim and they were accustomed that one who had not left after him sons but minor daughters aged five or six years and they would say there kaddish. **But in the synagogue which is set aside for prayer I have not seen like this ever and it is not correct that a woman should come at all, a minor or adult to the house of prayer of the men which according to the Zohar and the true wise men a woman in the house of G-d is like standing up an idol there and what difference is it if it is a minor or an adult and do not bring that which they do those men who bring their minor daughters to synagogue because just like there is a commandment to say words [of rebuke] that will be accepted [so too there is a commandment for a person not to say words of rebuke that will not be accepted Yevamot 65b]**

התשובה מאהבה (בשו"ת או"ח ח"ב סי' רכט אות י)

... אבל ראיתי בק"ק פראג מנהג יפה מקדמוני בעזרת בה"כ קלויזן שם ישבו זקנים וזקנות עורים ופסחים בשחרית עד עת נהרים ואומרים בכל יום כל ספר תהלים ונוהגים מי שלא הניח אחריו בנים כ"א בנות קטנות בנות חמש ושש שנים ואמרים שם הקדיש. אבל בבה"כ המיוחד לתפלה לא ראיתי כזה מעולם, ואינו נכון שתבא אשה כלל קטנה או גדולה לבית תפילת האנשים אשר לדעת הזוהר וחכמי אמת ז"ל האשה בבית ה' כהעמדת פסל שם ומה לי קטן או גדול ולא [ב]אות הן עבדי אותן האנשים המביאים בנותיהן הקטנות לבהכ"נ יען כשם שמצוה לומר דבר הנשמע וכו'.

Section 3: The halfway house - Kaddish in the home but not in the Synagogue

15. **Be'er Heitev Orech Chaim siman 132 letter 5** (*while the Be'er Heitev was authored by a number of people, the portion on Orech Chaim is by Yehudah ben Shimon Ashkenazi 1730-1770 of Germany*)
... Grandsons are able to say kaddish but the other mourners say two kaddishim and they say one and there is no distinction if they are from the father or the mother and in the responsa of the Kneset Yechezkel he writes that it is specifically the son of the son but the son of the daughter does not say kaddish **and even more so for the daughter there is not for her kaddish at all in the synagogue and if they want to make for her a minyan there is permission to do so.**

16. **Shut Shvut Ya'akov** (*Rabbi Jacob ben Joseph Reischer bca. 1670 Prague, d.1733*)
... There came to ask me here that one man died and he only had two daughters the youngest was two and a half and the oldest of them was four and when he was sick he commanded on me to give him permission that his older daughter would say kaddish and not in the synagogue at all, and now comes the father of the deceased [*who wants*] to say kaddish on his son in the synagogue with the rest of the mourners on their fathers and mothers ... [*long discussion on whether and when a father can say kaddish snipped*]
... and in any event in order to appease the mind of the dead G-d forbid who does not have sons etc [it is permitted for other relatives to say kaddish], but in the case which is before us that he already left a daughter who says kaddish in the house by a minyan (because in the synagogue for sure he did not to leave her to say kaddish at all) if so there is already appeasement of the mind in this.
And it seems that even in the matter of prayer there is to the father to pray only in the house by the minyan at which the daughter says kaddish but for the rest of the prayer and the kaddishim there is not to them merit, it seems to me.

17. **Aseh Lecha Rav chelek 5 siman 33** (*Rav Hayim David HaLevi 1924/5-1998, was Sephardic chief rabbis of Tel Aviv, student of Rav Uzziel*)
...But as I have said certainly not in the synagogue according to what I have written above also in the name of the poskim that permit. **And the reason is simple in the extreme that we should not come to engage in matters of holiness and in a holy place in**

באר היטב סימן קלב ס"ק ה

...בני בנים יכולים לומר קדיש אך שאר אבלים יאמרו ב' קדישים והם קדיש א' ואין חילוק אם הם מן האב ומן האם ובתשובת כנסת יחזקאל כתב דדוקא בן הבן אבל בן הבת לא יאמר קדיש וכ"ש לבת אין לה קדיש כלל בבה"כ ואם רוצים לעשות לה מנין רשות בידם.

שו"ת שבות יעקב חלק ב סימן צג

...ע"כ בא נפשי בשאלתי כאן נפטר איש אחד ולא היה לו כי אם שתי בנות קטנות והגדולה שבהן היא בת ארבע שנים ובשעת חוליו צוה אלי שאתן לו התרה שבתו הגדולה תאמר קדיש ולא בבה"כ כלל ועתה בא אביו של הנפטר לומר קדיש על בנו בבה"כ עם שאר אבילים על אביו ואמו
...ומכל מקום כדי להפיס דעת המתים חס ושלום בלא בנים וכו' אבל בנדון שלפנינו שכבר הניח בת שאומרת קדיש בבית אצל מנין (כי בבה"כ בודאי אין להניח לה לומר קדיש כלל) א"כ כבר יש לו פיוס דעת בזה. ונראה דגם לענין התפלה יש לאביו להתפלל רק בבית אצל המנין שאומרת הבת קדיש אבל בשאר תפלות וקדישים אין להם זכות נ"ל

עשה לך רב חלק ה סימן לג

... אך באמור ודאי שלא בבית הכנסת וכפי שכתבנו לעיל גם בשם הפוסקים המתירים. והתעם פשוט ביותר שלא יתכן לעסוק בדברי קדושה ובמקום קדוש בצורה

a form or manner in a way which is likely to cause thoughts of sin even of the lightest kind. And in the synagogue are found all kinds of people as can be understood by itself.

And for this reason, I did not permit in this case for a daughter to say kaddish in the cemetery because also there are found many people and this is not the path of modesty. And even in the house I did not permit except amongst a minyan made up of the family circle alone. And not in the time when the multitude come to pray as a congregation as is customary in houses of mourning. Because even in this there is the possibility like in the synagogue and a mitzvah cannot come through a sin.

18. **Chazon Ovadiah Aveilut Chelek Rishon amud 256**
(*Rav Ovadiah Yosef September 24, 1920 – October 7, 2013, Jerusalem*)

8. One who dies and does not leave afterhim male children, that will say kaddish, but he has a daughter, the daughter is not able to say kaddish in the synagogue, and only if they gather a minyan in her house to learn Torah or Tehillim, the daughter is able to say kaddish after this ...

8) ... and they want to say kaddish in a minyan that they have gathered in their houses to pray, it seems that there is to permit them to say kaddish in their houses, but not in the synagogue, and like the Shvut Ya'akov writes ... [then quotes others including the *Chavvot Yair*] ... **I say that the essence is to be lenient, ..., that in any event in her house it is fine that she says kaddish after they learn Torah, ... and that which the Rav Torat Lishmah writes, that there is to be concerned that she will say the kaddish in prayer to exempt men from their obligation. I say that there is no concern for this, that it is not to us to decree new decrees from our minds. That since she does not say kaddish in the synagogue, but after learning Torah in her house the matter is distinguished and there is to be lenient ...**

ובדרך בעלולים לגורם הרהור עבירב אפילו קל שבקלים. ובבית הכנסת מצויים כל מיני בני אדם כמובן מאליו.

ומטעם זה לא התרתי בנידון דידן לבת לומר קדיש בבית הקברות כי גם שם מצויים אנשים רבים ואין זה מדרך הצניעות. וגם בבית לא התרתי אלא במנין של חוג בני המשפחה בלבד. ולא בשער שבאים רבים לבתפלל בצבור כנהוג בבתי אבלים. שאז בזה החשש כמו בבית כנסת ואין מצוה באה בעבירה.

חזון עובדיה אבלות, חלק ראשון עמוד שנו.

ה. מי שמת ולא הניח אחריו בנים זכרים, שיאמרו אחריו קדיש, כי אם לו בת, אין הבת יכולה לומר קדיש בבית הכנסת, ורק אם נאספים מנין בביתה, ללמוד תורה, או מזמורי תהלים, יכולה הבת לומר קדיש לאחר מכן....

ח) ... וברצונן לומר קדיש במנין משתאסף בביתן להתפלל, נראה שיש להיתר להן לומר קדיש בביתן, אבל לא בבית הכנסת, וכמו שכתב השבות יעקב ... אני אומר שהעיקר להקל, ... שעכ"פ בביתה שפיר דמי שתאמר קדיש אחר לימוד תורה, ... ומ"ש הרב תורת לשמה, שיש לחוש שתאמר קדיש בתפילה להוציא אנשים י"ת. **אנא דאמרי שאין לחוש לזה, ואין לנו לגזור גזרות חדשות מדעתנו. שמכיון שאינה אומרת קדיש בבית כנסת, כי אם אחר לימוד תורה בביתה מנכרה מילתא, ויש להקל...**

Section 4 - Those who permit women to say Kaddish even in the Synagogue

19. Sefer Teshuvot Ibra (New York: Ezrat Torah, 1989), "the saying of kaddish by an orphan girl " no. 4, p. 6. (Rav Yosef Eliyahu Henkin 1881 – 1973, America)

[5724 = 1964]

And we come to the question of the reciting of kaddish by a daughter. **And if the daughter comes to pray in the woman's section and she has kosher deeds in the sanctity of Shabbat, kashrut, purity and modesty, because all of these are the fundamentals, and she grabs to say also kaddish before the women at the time they say kaddish in the synagogue of the men, it is possible that there is no concern.** But if she comes to the synagogue of the men even in modest clothes and even more so in the clothes of America which are the opposite of the holiness which is the fundamental of separation from licentiousness and against which there are warnings regarding voice and appearance and immodest dress, and all this is the opposite of the holiness which is there, and from this will bring pain to the deceased and it is not called [pleasantness of] spirit at all, and even though all this is forbidden also outside the synagogue, but in the synagogue which is the last bastion which its guarding gives hope to the holiness in general, but in destroying the holiness in it all will be lost G-d forbid. And Hashem help you to sanctify and to be sanctified with all of Israel.

[5707 = 1947]

In relation to kaddish whether a girl is permitted to say kaddish in the synagogue, behold the achronim have already spoken on this, and for all this I recall that in my youth a girl said kaddish before the men in the congregation of Chassidim and fearers. And know that even the kaddish of men, if they are not suitable to be prayer leader there is much to ask on this since all who say kaddish in the congregation are in the place of the prayer leader and the shatz needs to be suitable. **And for all this they established the matter of kaddish as an appropriate matter as it is known that were it not for kaddish many would refrain from teaching prayer to their sons and would not come to synagogue. When they come because of kaddish they also come a bit closer to Judaism the rest of the year and for this reason itself one should not rebuff the girls either since it fosters**

תשובות איברא סימן ד', אמירת קדיש על ידי יתומה

תשכ"ד

ונבא לענין ההצעה של קדיש לבת. **אם הבת תבוא להתפלל בעזרת נשים ותכשיר מעשיה בקדושת שבת, כשרות וטהרה וצניעות שכ"ז הם עיקרים ותחפוץ לומר גם קדיש בפני הנשים בזמן שאומרים קדיש בביהכ"ס של האנשים, אפשר שאין קפידא.** אבל אם תבוא לביהכ"נ של אנשים אפילו בלבושי צניעות ומכ"ש בלבושי אמריקה שהם היפך הקדושה שעיקרה פרישה מהעריות ואביזריהו שהם קול ומראה ופריצות המלבושים כ"ז הוא היפך מקדושה ש"ש, ומזה יהא צער להנפטרים ולא קורה רוח כלל ואף שכ"ז אסור גם מחוץ לביהכ"נ, אבל ביהכ"נ הוא המבצר האחרון ששמירתו נותנת תקוה לקדושה בכלל, אבל בהריסת הקדושה בו, הכל אבד ח"ו. והי"ת יעזרנו לקדש ולהתקדש עם כל ישראל.

תש"ז

וע"ד קדיש אם נערה יכולה לאמר קדיש בביהכ"נ, הנה כבר דברו בזה האחרונים, ובכ"ז זוכרני שבילדותי אמרה נערה קדיש לפני האנשים בקהלה של חסידים ויראים. וידע כת"ר שאף קדיש של האנשים, אם אינם ראויים להיות ש"ץ יש לפקפק בו הרבה, שהרי כל האומר קדיש בצבור הוא מעין ש"ץ וש"ץ צריך שיהא הגוה ובכ"ז מחזיקין ענין הקדיש לדבר הגון, שידוע שאלולא הקדיש היו נמנעים הרבה מללמד את בניהם תפלה, ולא היו באים לביהכ"נ וכשבאים בגלל קדיש מתקרבים מעט ליהדות גם בשאר השנה, ומטעם זה גופא אין לדחות גם את הנערות - מכיון שזה גורם התקרבות ליהדות - ואמנם ראוי שתעמוד

closeness to Judaism – so long as we see that they stand behind the mechitza and pray there and also there they say kaddish and if they push and enter in front of the mechitza at the time of kaddish since probably also others say kaddish according to the custom now that the many say kaddish we should not worry about this. **In the time of the achronim who discussed this the custom was that one person would say kaddish, and if so, it was not for a girl to stand before the ark and say kaddish because this was the way of the early ones that a person saying kaddish would say it before the ark and indeed it is not proper for a girl to go before the ark in the place of the prayer leader to say kaddish alone. But now that everybody says in his place and there are many who say it you should not push away with two hands** and I have already written that it is correct that she should stand behind the mechitza.

20. **Shut Bnei Banim Chelek 3 Siman 27 note pp97-98**
(*Rav Yehuda Hertzl Henkin 1945-2020, Jerusalem grandson of Rav Yosef Eliyahu Henkin*)

Note: **In Responsa Chavot Yair he judged on a daughter who said kaddish before a minyan of men in her house, and there and all of the great ones of the achronim who wrote that a woman should not say kaddish in the synagogue were going according to the custom in Ashkenaz that one said the orphan kaddish alone and not many together and so is the custom to this day in Switzerland and in other places, but in most of the Ashkenazi synagogues they have accepted the custom that the many say kaddish as together and according to this the matter has changed and only the generations have not paid attention to the change, and there are further changes that the generations have not paid attention to like the custom that on the night of Shabbat the mourners wait outside the synagogue until after lecha dodi and when they enter they say to them "Hamakom yenachem etchem" etc which is according to the custom in Europe to accept Shabbat while it is still day and see in the Aruch Hashulchan Orech Chaim siman 267 and thus when they have not accepted Shabbat it is still weekday and now today in many synagogues they accept Shabbat late and Shabbat has already entered with sundown and it is not dependent on their acceptance and already it is permitted to the mourners to pray with the congregation and one should not say to them**

מאחורי המחיצה ושם תתפלל וגם שם תאמר קדיש, ואם תדחוף ותכנס לפניך מהמחיצה בשעת קדיש מכיון שמסתמא גם אחרים אומרים קדיש כפי המנהג עכשיו שרבים אומרים קדיש לא איכפת לך. ובימי האחרונים שדברו בזה היה המנהג שאחד היה אומר קדיש - וע"כ אין לה לנערה לעמוד לפני התיבה לאמר קדיש - כי כך היה דרך הראשונים שהאחד האומר קדיש היה אומר זה לפני התיבה ובודאי שאין ראוי להניח לנערה לבוא לפני התיבה בתור ש"ץ אפילו בער קדיש לבד. אבל עכשיו שכ"א אומר במקומו ורבים הם האומרים אין לדחות זה בשתי ידיים וכבר כתבתי שנכון שתעמוד אחווי מחיצה.

בני בנים חלק שלישי סימן כז

הג"ה (בשו"ת חות יאיר דן בבת האומרת קדיש בפני מנין גברים בביתה, ושם וכן בשאר גדולי האחרונים שכתבו שאין לאשה לאמר קדיש בבית הכנסת מיירי לפי מנהג אשכנזי שאחד אומר קדיש יתום לבד ולא רבים ביחד וכן נוהגים עד היום בשוויץ ובעוד מקומות, ואולם ברוב בתי כנסת אשכנזים נתקבל המנהג שרבים אומרים קדיש ביחד ולפי זה נשתנה הענין ורק הדורות לא שמו לב לשינוי, ויש עוד שינויים הדורות לא שמו לב להם כמו המנהג שבלייל שבת האבלים מתנינים מחוץ לבית הכנסת עד אחרי לכה דודי ובכניסתם אומרים להם המקום ינהם אתכם וכו' שהוא לפי המנהג באירופה לקבל שבת בעוד היום גדול ועיין בערוך השלחן אורח חיים סימן רס"ז וממילא עד שלא קבלו שבת עדיין חול הוא, ואילו היום בהרבה בתי כנסת מקבלים שבת באיחור והשבת כבר נכנסה עם השקיעה ואינה תלויה בקבלתם וכבר הותר לאבלים להתפלל עם הצבור ואין

Hamakom yenachem etchem etc because the mourners have been consoled by Shabbat and so is written in the book Shmirat Shabbat K'hilchata chelek 2 amud 318 hara 94 in the name of the Grashz" a zl [Rav Shlomo Zalman Auerbach].

And one Rav disputed whether in the time of the Chavot Yair given that his books were printed in the year 5459 [=1699] there still was found the custom in the congregations of Ashkenaz that only one said kaddish and he cited the Kitzur Shulchan Aruch siman 26 si'if 18 that when there are many mourners etc the custom is in many places to say 2 or 3 together. And I responded to him that in the books of the poskim before two hundred years and more they went at length into the laws of who took precedence in the kaddishim and we did not find one who wrote that one is able to say kaddish together, see in the responsa Shevet Ya'akov (year 5449 [=1689]) chelek 2 siman 93, and Teshuva Me'ahava (5475[=1715]) siman 229 and the Knesset Yechezkel (5492[=1732]) at the end of chelek Yoreh Deah, and even the Mateh Ephraim (5595[=1835]) in the laws of the Orphan Kaddish shar 2 did not record this custom but it is only mentioned in the Aleph L'Magen there and this commentary is later than the year 5668 [=1908]. And in the Responsa of the Binyan Zion chelek 1 at the end of siman 122 in the response from the year 5614 [=1854] he writes regarding the custom to say kaddish together that he has not heard and not seen this in all the boundaries of Ashkenaz and Poland even in one congregation that they are so accustomed except those who have accustomed themselves to the preachers of new things which the customs of Yisrael did not consider. And so see in the Responsa of the Chatam Sofer chelek Orech Chaim siman 309 (from the year 5560 [=1800]) and in this matter I push away the custom of the Sephardim in this. And this book the Kitzur Shulchan Aruch was published in Hungary in the year 5624 [=1864] and see there the Pitchei Teshuva Yoreh Deah siman 366 si'if katan 6 in the name of the Responsa Divrei Igeret and likewise which is from the year 5674 [=1914], and in any event in the days of the Chavot Yair who lived a hundred years earlier than this it was not heard of.

And the Rav I referred to further questioned given that it was the custom of the Sephardim to say kaddish together and even so in the Sde Chemed Marechet Avelut klal 160 he concluded that a daughter should not say kaddish and so forbids other poskim from the

לאמר להם המקום ינחם אתכם וכו' דהוי ניהום אבלים בשבת וכן כתב בספר שמירת שבת בהלכתה חלק ב עמוד שיח הערה צ"ד בשם הגרשו"א ז"ל.

ורב אחד פקפק האם בזמן החות יאיר שספרו נדפס בשנת תנ"ט אכן נהגו בקהילות אשכנז שרק אחד אומר קדיש וציון לקצור שלחן ערוך סימן כ"ו סעיף י"ח שכשיש הרבה אבלים וכו' נוהגין בהרבה מקומות אומרים ב' או ג' ביחד עכ"ל. והשבתי לו שבספרי הפוסקים מלפני מאתיים שנה ויותר האריכו בדיני קדימה בקדישים לא נמצא אחד שכתב שיכולים לאמר קדיש ביחד, עיין בשו"ת שבות יעקב (שנת תמ"ט) חלק ב' סימן צ"ג ותשובה מההבה (תע"ה) סימן רכ"ט וכנסת יתקאל (תצ"ב) סוף חלק יורה דעה, ואפילו במטה אפרים (תקצ"ה) בדיני קדיש יתום שער ב' לא הזכיר מנהג זה ורק נזכר באלף למגן שם שהוא פרוש מאוחר משנת תרס"ח. ובשו"ת בנין ציון חלק א' סוף סימן קכ"ב בתשובה משנת תרי"ד כתב לגבי מנהג אמירת קדיש ביחד שלא נשמע ולא נראה בכל גלילות אשכנז ופולין אפילו קהילה אחת שנהגו כן חוץ ממה שהנהיגו מגידי חדשים אשר מנהגי ישראל לא יחשבו עכ"ל וכן עיין בשו"ת חתם סופר חלק אורח חיים סימן ש"ט (משנת תק"ם) בד"ה עוד אני שדחה מנהג הספרדים בזה. ואילו ספר קצור שלחן ערוך נדפס באונגוואר בשנת תרכ"ד וציון שם לפתחי תשובה יורה דעה סימן שס"ו סעיף קטן ו' בשם שו"ת דברי אגרת וכמדומה שהוא משנת תקע"ב, ועל כל פנים בימי החות יאיר שחי מאה שנה קודם לכן לא נשמע כזה. עוד הקשה הרב הנ"ל שמנהג הספרדים לאמר קדיש ביחד ואף על פי כן בשדי חמד מערכת אבלות כלל ק"ס הסכים שאין לבת לאמר קדיש וכן אסרו עוד פוסקים מעדות

Edot HaMizrach. **However, in many of the synagogues of the Sephardim there is not a women's section at all because it was not the custom for the women to go to the synagogue on the Sabbaths** and so I have seen in Beit Shein that when a woman or two came to the synagogue she stood in the men's section at the back or at the side and see in Bnei Banim chelek 1 siman 4, and in this situation indeed it is not for her to say kaddish in front of the men and it is possible that the Sde Chemed is dealing with this and in the Responsa Torah Lishma siman 27 and in Aseh Lecha Rav chelek 5 they speak explicitly regarding a woman who says kaddish in the men's section. And those that say kaddish in the women's section behind the mechitza at the same time that the men say kaddish, in my opinion there is no concern in this and see Bnei Banim chelek 2 there.

... And from here there is to rule that a female mourner in the women's section if she is regularly saying kaddish together with the mourners like I have said, and one day it should happen that there are no [male] mourners, that she is able to say kaddish by her self since this is only by happenstance.

המזרח. ברם בהרבה בתי כנסת ספרדיים אין עזרת נשים כלל כי לא נהגו הנשים לבוא לבית הכנסת שבתות וכן ראיתי בבית שאן וכשבאה אשה אחת או שתיים לבית הכנסת עמדה בעזרת הגברים מאחור או מן הצד ועיין בבני בנים חלק א' סימן ד, 'ובאופן זה בודאי אין לה לאמר קדיש לעיני הגברים ואפשר שבשדי חמד מיירי בהכי ובשולחן תורה לשמה סימן כ"ז ועשה לך רב חלק ה' דברו בהדיא באשה האומרת קדיש בעזרת הגברים. ואילו לאמר קדיש בעזרת הנשים מחורי המחיצה באותו זמן שהגברים אומרים קדיש לע"ד אין בזה חשש ועיין בבני בנים חלק ב' שם.

... ומכאן יש לדון באבלה בעזרת הנשים אם היא רגילה לאמר קדיש ביחד עם האבלים כנ"ל ויום אחד אתרמי שלא היו אבלים, שיכולה לאמר קדיש לבדה כיון שאינו אלא באקראי.

21. Equality Lost [also by Rav Yehuda Herzl Henkin] Urim Publications 1999 Chapter 5 p43: [footnotes have been omitted]

"I discuss this objection [regarding the women's section being a separate domain] at length in my Responsa *Bnei Banim* II no 7. Following the views of the *rishonim* in *Eiruv* (72a) and elsewhere, the great majority of women's sections today are, for the purposes of a quorum, extensions of the men's section: ie nine men in the men's section and one man behind the *mechitzah* in the women's section would constitute a *minyan*. There are two rationales for this: 1) In the absence of a floor-to-ceiling partition or separating wall which is rare today, the common roof unites the two into the one room, following the opinion of the *Hagahot HaSemak, Or Zarua, R. Yehonatan* and others; and 2) the women's section is functionally subordinate (*beteilah, nigreret*) to the men's section (*Ramban, Rashba, Shulchan Aruch*).

A woman saying kaddish behind the mechitzah when there are ten men in the men's section, therefore, is indeed saying kaddish with a *minyan*. This explains, as well, the permission given by many authorities for a woman to recite birkat hagomel in the women's section, with the men in the men's section answering, even though *birkat hagomel* also requires the presence of a *minyan*.

p45

2) the objection that listening to her may violate the prohibition of kol be'ishah (Mateh Efraim, Elef laMateh) and that her presence would be immodest and distract the men (Aseh Lecha Rav and others). When she recites kaddish simultaneously with the men the principle "trei kali lo mishtamei", two voices are not heard at once, applies, and if she is inaudible there is of course no kol isha to

start with. Nor is there immodesty or visual distraction when she remains behind the mechitza.

22. **Shut B'mareh Habezek** (*Rav Shaul Yisraeli 1909-1995, Israel, student of Rav A Y Kook*)

Teshuva 13:

We can find many reasons for the obligation of a mourner in kaddish:

1. by way of his saying his great name is sanctified in the worlds and by means of this the deceased's sins are atoned for as it relieves him from punishment and even elevates the deceased from level to level in gan eden.
2. there is in kaddish an acceptance of judgment. That he accepts the judgment of the king of heaven. That all of his judgments are true and right.

And these reasons would apply also to a woman. And thus there is place to permit a woman to say kaddish. But the achronim agree that there is no permission for a woman to say kaddish in the synagogue. And there are those who permit a woman to say kaddish in her home, but the majority of the poskim disagree with this opinion and forbid due to the weakening of the customs.

In our case, if the wife will say kaddish with a regular voice in the women's section there is place to permit. And there is not in this any weakening of customs. But with all this it is appropriate to note that if there is the possibility it is simpler that this woman pay a man to say kaddish.

[footnote 7 ... and thus it seems that in the women's section there is not in this a weakening of the customs even according to the Chavvot Yair]

23. **Iggerot Moshe Orech Chaim chelek 5 siman 14** (**published posthumously**) (*Rav Moshe Feinstein 1895 – 1986, New York, USA*)

[regarding whether a mechitza is needed where there are only one or two women] ... Throughout the generations the common custom was for a poor woman to be in the study hall to receive charity, or as a mourner to recite Kaddish. ...

שו"ת במראה הבזק

תשובה י"ג:

ישנם כמה טעמים לחיוב האבל בקדיש:

- א. ע"י אמירתו מתקדש שמו הגדול בעולמות וע"כ מתכפרים עוונות הנפטר ומציל אותו מן הפורענות ואף מעלה את הנפטר מדרגת לדרגה בגן עדן.
- ב. יש בקדיש צידוק הדין. שמקבל דין מלכות שמים. שכל משפטיו אמת וצדק.

ולכאורה טעמים אלו שייכים אף באשה. ולכן היה מקום להתיר לאשה לומר קדיש. אך הסכמת האחרונים שאין להתיר לאשה לומר קדיש בבית הכנסת. יש שהתירו לאישה לומר קדיש בביתה אך רבו הפוסקים שחלקו על דעת זו ואסרו משום היחלשות המנהגים.

בנדון דידן אם האישה תאמר קדיש בקול רגיל בעזרת נשים יש מקום להתיר. ואין בזה משום היחלשות המנהגים. עם זאת כדאי לציין שישנה אפשרות יותר פשוטה והיא שהאשה תשכור אדם שאומר קדיש. [7... כך נראה שבעזרת נשים ואין בזה משום היחלשות המנהגים אף לחוות יאיר]

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ה סימן יב

...והנה בכל הדורות נהגו שלפעמים היתה נכנסת אשה ענייה לבית המדרש לקבל צדקה, או אבלה לומר קדיש,

24. Other incidents of women saying Kaddish as collected by Joel B Wolowelsky, "Women and Kaddish" Judaism Summer 1995

"Coincidentally, checking around, I came across a number of people who remember such incidents from Europe, including my father (in my grandfather's minyan-he was the rav in the town).

Indeed, many people remember such occurrences. For example, Rabbi Pinchos Zelig Prag, gabbai of the Mir Minyan (the famous Brooklyn shul the core of whose members are former students of the Mirrer Yeshiva who came to America after the Second World War by way of Shanghai), told me that one of the congregants, Rabbi Moshe Maaruch, who was born and raised in Vilna and who studied at the Mirrer Yeshiva recalled that when his cousin died leaving an adult daughter and no sons, Rabbi Hayyim Ozer Grozinsky had allowed her to say Kaddish daily in the synagogue, another recalled that the Hafetz Hayyim had similarly ruled.

Prof. Yaffa Eliach relates similar occurrences in her study of Eisheshok. Tsipora Hutner Kravitz, wife of Rabbi Yosef Kravitz, recalled to Dr. Eliach that in 1935, when she was 14 years old, her brothers were out of town when her father, Rabbi Naftali Menahem Hutner, the dayan of the town, died. She said Kaddish at the graveside and continued to say Kaddish in both the town's New Bet Midrash and Shtibel until her brother returned. She recalled that at the same time Gitel Gordon, then 18 years old, said Kaddish in the Shtibel. Another townsman recalled that when the girls said Kaddish, they wore a beret and stood in the men's section in the first row to the right of the amud"

25. Rav Joseph Ber (Yosef Dov, Yoshe Ber) Soloveitchik [1903-1993, America] (as cited by Joel B Wolowelsky, "Women and Kaddish" Judaism Summer 1995/Women Jewish law and Modernity pp88-90)

"Almost a quarter of a century ago, when the issue came up in a chapter of Yavneh, the National Religious Jewish Students Association, I asked one of the Yavneh student leaders who was then learning with the Rav, Rabbi Joseph B. Soloveitchik, to put the question to him. Rabbi Ezra Bick (now at Yeshivat Har Etzion) wrote back: I spoke to the Rav about the question you asked concerning a girl saying Kaddish. He told me that he remembered being in Vilna at the "Gaon's Kloiz" -- which wasn't one of your modern Orthodox shuls -- and a woman came into the back (there was no ezrat nashim [ladies section]) and said Kaddish after ma'ariv. I asked him whether it would make a difference if someone was saying Kaddish along with her or not, and he replied that he could see no objections in either case -- it's perfectly all right."

...

Rabbi Soloveitchik also insisted on the woman staying in the women's section. Men [sic] at the time I had asked Rabbi Gerald J. Blidstein (then a faculty advisor to Yavneh and now at Ben Gurion University about the issue, he wrote to me: The Kaddish matter is as follows. I was asked about the question last year, and looking into it, could find no reason beyond general policy, for forbidding it. I spoke to Aharon Lichtenstein [then Rosh Kollel at Yeshiva University and now Rosh Yeshivat Har Etzion], who had the same reaction and said he would ask the Rav [Rabbi Joseph B. Soloveitchik, his father-in-law], which he did when I was on the other end of the phone. [Rav Lichtenstein] put the question to him, and then was directed to ask me whether the girl was stationed in the ezrat nashim. I, of course,

answered in the affirmative, and the Rav then said that of course she could say Kaddish.”

26. **Od Yisrael Yosef Beni Chai siman 32** (*Rav Aaron Soloveichik 1917- 2001, America*)
... And see in the responsa Chavot Yair in teshuva 242 that he writes that if there is to the deceased no son but only a daughter and the daughter is married, then the husband needs to say kaddish. And if the daughter is not married then essentially in law the daughter is permitted to say kaddish but she should not do so because by means of this will come a weakening of the customs of Israel and since it is public it is necessary to protest. **But it seems to me that nowadays, when many men and women from Israel are fighting for equality for women to men in connection with aliyot for women, if so, if Charedi rabbis prevent a woman from saying Kaddish when there is a possibility for allowing it, it will strengthen the influence of Conservative and Reform rabbis. It is therefore forbidden to prevent a daughter from saying Kaddish.**

עוד ישראל יוסף בני חי הרב
אהרון סולוביציק סימן לב
...ועיין בתשובות חוות יאיר
בתשובה רמ"ב שכתב שאם אין למת
בן רק בת והבת נשואה אז הבעל
צריך לומר קדיש. ואם הבת אינה
נשואה אז מצד עיקר הדין הבת
יכולה לומר קדיש אלא שלא תעשה
כן שעל ידי זה יתחלשו מנהגי
ישראל וכיון דאיכא פרסום יש
למחות. ונראה עכשיו שכמה
אנשים ונשים מישראל לוחמים
בעד שווי הנשים לעומד האנשים
ביחס עליות בשביל הנשים א"כ
אם הרבנים החרדים ימנעו אשה
מלומר קדיש במקום שישנה
אפשרות שע"י זה תתרבה
ההשפעה של הרבנים השמרנים
והריפורמים אז אסור למנוע בת
מלומר קדיש.